

IN MEMORIAM

DALIBOR BROZOVIĆ**(Sarajevo, 28. srpnja 1927. –
Zagreb, 19. lipnja 2009.)**

Odlazak Dalibora Brozovića u vječnost jezikoslovci su doživili kao odlazak jednoga od hrvatskih velikana 20. stoljeća, jezikoslovca najvišega ranga, jednoga od utemeljitelja hrvatske države, velikoga radnika i intelektualca prvoga reda (Josip Lisac).

Rođen je u Bosni, u Sarajevu. U Zenici je završio osnovnu školu, a gimnaziju je pohađao u Visokom i Sarajevu te maturirao u Zagrebu. Studij hrvatskoga ili srpskoga jezika i jugoslavenskih književnosti završio je 1951. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, na kojem je apsolvirao studij talijanskoga jezika i književnosti. Na istom je fakultetu 1957. godine doktorirao s disertacijom: *Govor u dolini rijeke Fojnice* (objavljena u: *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knj. 13, 2007. godine).

Nakon završenih studija radio je na Akademiji za kazališnu umjetnost u Zagrebu (1952.), potom na Filozofskom fakultetu u Ljubljani (lektor od 1953. do 1956. godine) i na tek osnovanom Filozofskom fakultetu u Zadru od 1956. do odlaska u mirovinu 1990. godine, gdje je postigao sve nastavničke stupnjeve od asistenta do redovitoga profesora (1968. godine). U Zadru je

predavao: Starocrkvenoslavenski jezik, Suvremeni hrvatski jezik, Povijest hrvatskoga jezika, Dijalektologiju, Uvod u slavistiku, Teoriju jezika i Opću lingvistiku. Predavao je još na američkom sveučilištu Michigan (Ann Arbor, 1969.) i njemačkom u Regensburgu (1971.), te na poslijediplomskim studijima u Dubrovniku, Zadru, Zagrebu i Sarajevu. Od 1966. do 1968. godine bio je prodekan na Filozofskom fakultetu u Zadru; od 1976. godine na istom je fakultetu kraće vrijeme bio i pročelnik Zavoda za slavistiku. Sveučilište u Zadru podijelilo mu je 2004. godine naslov *professor emeritus*. Punihi deset godina bio je glavni ravnatelj uglednoga Leksikografskoga zavoda »Miroslav Krleža« u Zagrebu (1991.–2001.). Za člana suradnika tadašnje Jugoslavenske (danas Hrvatske) akademije znanosti i umjetnosti izabran je 1975. godine, za izvanrednoga 1977. te 1986. za redovitoga člana. Za dopisnoga člana Makedonske akademije znanosti i umjetnosti izabran je 1986. godine. Iste je godine postao redoviti član Međunarodne znanstvene akademije Comenius (Kopenhagen – Upsala – San Marino). Član je Academiae Europaeae u Londonu (1990.), dopisni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine (2008.). Bio je predsjednik Hrvatsko-bugarskoga društva i predsjednik Hrvatskoga saveza za esperanto.

Darovit i marljiv jezikoslovac Dalibor je Brozović ostvario bogat znanstveni opus: objavio je više od tisuću bibliografskih jedinica. Sveobuhvatno je istraživao hrvatski jezik, ali i ostale slavenske jezike. Uz bavljenje slavistikom i baltoslavistikom, značajan je predmet njegova rada na području esperanta.

Poznat je po proučavanju fenomena standardnoga jezika. Knjiga *Standardni jezik* (Zagreb: Matica hrvatska, 1970.) donijela mu je visoka priznanja u znanstvenoj javnosti u domovini i izvan domovine: njome je Brozović položio temelje općoj teoriji standardnih jezika (Katičić). Netom što se knjiga pojavila, ocijenjeno je da bi ju trebalo prevesti na koji neslavenski jezik (Houtzagers). Rasprava *Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti* objavljena je tri puta (u: *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta u Zagrebu i Liber, 1978, 9–83; u: *Neka bitna pitanja hrvatskoga jezičnog standarda*, 2006, 155–278, te kao posebno izdanje naslovljeno *Povijest hrvatskoga književnog i standardnoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga, 2008) i ocijenjena »najautoritativnijom sintezom suvremene hrvatske

sociolingvistike« (Banac). Više je puta objavljivao njegov rad: *Deset teza o hrvatskom jeziku*, »mali ustav i kratak katekizam hrvatskoga jezika« (1975., 1991., 1997.). Izdvajaju se njegovi prilozi o fonologiji hrvatskoga književnog jezika: *Fonologija hrvatskoga književnog jezika* pionirsko je i fundamentalno djelo (u: *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: HAZU i Nakladni zavod Globus, 1991, 379–452). Napisao je i *Fonologiju hrvatskoga standardnog jezika* (u: *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2007, 161–257).

Upravo je Daliboru Brozoviću bilo povjereno da, zajedno s Pavlom Ivićem iz Beograda, za drugo izdanje *Enciklopedije Jugoslavije* (Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 1988) napiše tekstove o srednjoužnoslavenskom jeziku, iz čega je proizašao enciklopedijski članak *Jezik, srpskohrvatski / hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski* (sv. 6, 48–94). Tekst je objavljen i kao zaseban izvadak. Uz uvod Brozović je tu napisao priloge o kajkavskom i čakavskom narječju te o suvremenom standardnom jeziku.

Dijalektološka istraživanja Dalibora Brozovića odnose se ponajprije na štokavsko narječje. Tim je istraživanjima pokazao da je istočnobosanski (ijekavskoćakavski) poseban štokavski dijalekt (*O problemima ijekavskoćakavskog istočnobosanskog dijalekta*, *Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 2*, 1966, 119–208). Za hrvatsku filologiju napose je značajan rad: *O rekonstrukciji predmigracionog mozaika hrvatskosrpskih dijalekata* (*Filologija 4*, 1963, 45–55), u kojem je Brozović pokazao važnost staroga zapadnoštokavskoga dijalekta i odredio područja na kojima se u srednjem vijeku govorilo hrvatski.

Pisao je o ostalim slavenskim jezicima, npr. makedonskom (Pogovor knjizi *За македонскиот јазик*, *Македонски јазик 34*, 1983, 89–103), slovenskom (Suvremeni slovenski standardni jezik – kompleksan lingvistički fenomen, *Obdobja 8*, 1988, 245–260), o lužičkosrpskim jezicima (O slavističkom i općelingvističkom pristupu lužičkim jezicima, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru 3*, 1962, 48–65).

U svojoj razgranatoj istraživačkoj jezikoslovnoj djelatnosti Brozović se doticao staroslavenskoga jezika, smatrajući da je staroslavenski »nezamjenjiv nadomjestak i za praslavenski i za starohrvatskosrpski, odnosno za staroslovenski ili staromakedonski jezik«. Nazivao ga je najprije »takozvanim staroslavenskim«, potom dosljedno »starocrkvenoslavenskim«, koji naziv drži »najboljim ili jedinim prihvatljivim«. Pokazivao je i dokazivao da se bez toga jezika ne može ispravno razumjeti ni kulturna jezična povijest

slavenskih standardnih jezika, jednako tako da se ne može imati pravi uvid u pojedine srednjovjekovne slavenske književnosti. Stoga se zalagao za unapređenje studija staroslavenskoga jezika u Hrvatskoj (*O problemima usporedne slavistike*, 1965; *Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne nijanse kao jezika hrvatske književnosti*, 1978). U radu *O inventaru fonema starocrkvenoslavenskog jezika i o njihovim razlikovnim obilježjima* (Кирил Солунски 2. Симпозиум 1100-годишнина од смртта на Кирил Солунски, Скопје – Штип: 23–25 мај 1969., книга 2, Скопје: Makedonska akademija nauka i umetnosti, 1970., 19–34.) Brozović govori izravno o starocrkvenoslavenskom jeziku, o važnosti djela solunske braće i to na simpoziju upriličenu u povodu 1100. obljetnice smrti Konstantina – Ćirila (Skopje – Štip, svibanj 1969. godine). Nudi vlastitu interpretaciju starocrkvenoslavenskoga fonološkog sustava. Za djelo solunske braće ocjenjuje da »predstavlja bez ikakve sumnje neusporedivo najvažniju činjenicu u svojoj povijesti slavenskog svijeta, njegove kulture i civilizacije«, te da »suvremeni slavenski standardni jezici duguju neizmjerljivo mnogo ćirilometodskom nasljeđu, ono je onaj element njihove duhovno-civilizacione jezične superstrukture koji ih istodobno i individualizira u svijetu kao posebnu cjelinu i ujedno ih međusobno povezuje«. Štoviše – »i utjecaji jednog slavenskog standardnog jezika na drugi vrlo su često samo posredništvo u širenju više ili manje izmijenjenih nasljeđenih starocrkvenoslavenskih uzoraka«. Brozović je (zajedno s potpisanom) napisao i u *Slovu 11-12* objavio opširnu recenziju o drugom izdanju Hammovih udžbenika staroslavenskoga jezika.

Značajan je njegov rad na pripremi lingvističkih atlasa: Općeslavenskom lingvističkom atlasu, Općekarpatskom dijalektološkom atlasu, Europskom lingvističkom atlasu itd. Uređivao je više filoloških i lingvističkih časopisa, te drugih publikacija (kao glavni urednik ili član uredništva). Za Hrvatsku enciklopediju obradio je šezdesetak natuknica. U neku ruku u svojstvu jezičnoga savjetodavca Brozović je surađivao u *Jeziku*, časopisu za kulturu hrvatskoga književnog jezika. Godinama je u tjedniku *Telegram* vodio rubriku *Jezik današnji* (1965.–1969.) te kolumnu *Prvo lice jednine* u *Vijencu* (2000.–2003.), na temelju koje je objavljena knjiga s istim naslovom: *Prvo lice jednine* (izašla u dva izdanja, Zagreb, 2005; Mostar, 2007).

Sav Brozovićev opus »svjedoči o izuzetnoj radnoj energiji, intelektualnoj prodornosti i ljubavi za pojave u svijetu znanosti, poglavito o ljubavi za

hrvatski jezik, hrvatsku književnost i hrvatsku kulturu svih krajeva gdje ima našega svijeta«, ocijenio je Josip Lisac, njegov najbliži suradnik i nasljednik na Filozofskom fakultetu u Zadru.

Svoj identitet građanina svijeta ostvarivao je kroz esperanto – kroz neutralan pomoćni međunarodni jezik. Naime, Brozović je volio govoriti da kao lingvist ima više identiteta i da ih je odredilo njegovo rođenje, nacionalnost, pripadnost Balkanu, Južnim Slavenima i, napokon pripadnost svijetu: »Ja sam lingvist: Bosanac, Hrvat, Balkanac, Južni Slaven i građanin svijeta, pa se u svojoj struci i bavim jezicima i dijalektima, koji se na te moje identitete odnose«. Esperanto je naučio na početku studija i bio aktivan član *Studentskoga esperantskog kluba* u Zagrebu. U esperantsku kulturu i njezin jezik bio je toliko uronjen da je na esperantu pisao pjesme s kojima je ušao u dvije antologije izvornih esperantskih pjesnika. Na esperanto je prevodio hrvatske i makedonske pjesnike. Suradivao je u esperantskom časopisu *La Sula Stelo*. Dalibor Brozović bio je esperantski lingvist, esperantolog: »lingvist među esperantistima, esperantist među lingvistima; prvi profesionalni lingvist u hrvatskoj esperantskoj zajednici« (Rašić).

U esperantu je vidio jezik za uporabu u međunarodnim odnosima. Pri tome je polazio od temeljne formule esperantista: »u svome domu svoj dijalekt, unutar vlastite nacije nacionalni jezik, a u međunarodnim odnosima neutralni pomoćni jezik«. U međunarodnim odnosima nikako se ne bi smjela dopustiti jezična dominacija pod pritiskom jačih naroda i jezika, jer je dominacija nepravedna etički i ekonomski. U tom smislu Brozović je kao esperantist svoju viziju o jezicima formulirao ovako: »Čovječanstvo vidim kao mozaik naroda i jezika, u kome je svaki kamenčić jedinstven i nezamjenjiv. Iskorijeniti narode i jezike je neispravljivo zlodjelo. Esperanto je najbolja i sigurna garancija za budućnost ovoga mozaika« (intervju u časopisu *Esperanto* 1992.).

Bavio se numizmatikom, pa je u skladu s tom djelatnošću sudjelovao u stvaranju nazivlja i oblikovanja hrvatskoga novca. O tome je 1994. godine napisao knjigu: *Kune i lipe: novac Republike Hrvatske* (izašla iste godine i na engleskom jeziku). Sudjelovao je u oblikovanju poštanskih maraka u Republici Hrvatskoj.

Njegova javna nastojanja da se hrvatski jezik odvoji od srpskoga sežu u 1967. godinu, u doba *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog*

jezika, kad je i sam bio jedan od sastavljača njezina teksta. Bio je aktivan u Hrvatskome proljeću, a u politiku se ponovno uključio 1988. godine. Jedan je od utemeljitelja hrvatske države (današnje Republike Hrvatske). Član je Hrvatske demokratske zajednice od osnutka 1989. godine i više godina njezin potpredsjednik, član Predsjedništva RH 1990., potom potpredsjednik Republike Hrvatske, zastupnik u Hrvatskom saboru (1992.–1995.). Nositelj je državnih odlikovanja: Velereda kralja Dmitra Zvonimira s lentom i Danicom, Reda Ante Starčevića i Reda Danice hrvatske s likom Ruđera Boškovića. Primio je nagrade: Nagradu grada Zadra (1970.), Nagradu za znanost za životno djelo Republike Hrvatske (1992.) te Nagradu »Stjepan Ivšić« Slavističkoga komiteta Hrvatskoga filološkog društva (2002.) na Trećem hrvatskom slavističkom kongresu (Zagreb – Zadar). Odlikovan je bugarskim ordenom Madarskoga konjanika 1. reda.

Zadarski studenti kroatistike i slavistike imali su sreću što im je predavao profesor Dalibor Brozović i to više predmeta te dug niz godina (1956.–1990.). Predavao je na njegovanu hrvatskom jeziku i primjereno prenosio znanja iz glavnih predmeta njihove struke: upravo onako razgovijetno i jasno, s ispravnim akcentima, kako je jasno i razumljivo pisao. U to se mogla uvjeriti i potpisana, koja je slušala njegova predavanja kao asistent na njegovoj Katedri. Kao primjer kako je jasno i jednostavno umio objasniti složene pojmove dovoljno je spomenuti njegovu *Fonologiju hrvatskoga književnog jezika*, gdje samo njemu svojstvenom lakoćom objašnjava, na primjer, razliku među dvjema znanstvenim disciplinama koje se bave izgovornim jedinicama – fonetikom i fonologijom. Njegova je nastava »bila takva da se bolja slavistička jezikoslovna nastava nije mogla naći nigdje drugdje u Hrvatskoj« (Lisac). Studenti ga pamte i po korektnom odnosu na ispitima. Kako se korektno odnosio prema predmetima koje je predavao i prema studentima koji su ga slušali, jednako tako se korektno, demokratično, kolegijalno i s neizmjernim povjerenjem odnosio prema svojim suradnicima, ponajprije asistentima. Usuđujem se reći da sam upravo od profesora Dalibora Brozovića mnogo naučila o međuljudskim odnosima.

I zato Vam hvala, dragi profesore.

ANICA NAZOR